

L'ASSISTÈNCIA ALS FERITS DE GUERRA

per Lluís Cifuentes i Comamala

A partir del tombant del segle XIII al XIV, l'Europa medieval va veure sorgir, entre altres novetats, la preocupació pels ferits en la guerra i la creació d'un sistema organitzat d'assistència, tant als exèrcits de terra com a les armades navals. Igual com en el cas d'altres de les novetats en l'àmbit de la salut, Europa recuperava antigues tradicions que havien estat vigents a la civilització grecoromana, i que continuaven vives entre els bizantins i els àrabs. Era una recuperació, però, que bevia en un procés social propi, que s'enriquia amb el contacte amb aquestes dues grans civilitzacions, sobretot l'arabomusulmana.

La guerra era, a l'Europa feudal, una conjuntura freqüent, gairebé una realitat quotidiana, i l'exportació de la violència als seus límits exteriors en forma de croades no la va fer menys present i pròxima. Les croades, de fet, amb el contacte que van permetre amb bizantins i musulmans i amb els gravíssims problemes sanitaris que van comportar, incitaren uns canvis pel que fa a l'assistència sanitària als combatents que, a poc a poc, gràcies a una conjuntura social i mèdica receptiva, es van anar difonent per l'Occident europeu.

Barbers i soldats

Però fins molt a finals del segle XIII l'assistència sanitària que els combatents podien esperar durant i després de la batalla, quan existia, tenia ben poc d'organitzada i menys encara d'eficient i instruïda. Els monarques i altres caps militars destacats podien comptar amb els propis metges a sou, habitualment els de cirurgia, que tenien l'obligació d'acompanyar-los a la guerra. L'assistència sanitària que aquests metges prestaven es limitava als seus patrons i, com a molt, als membres de l'elit. Més enllà d'aquests metges, posseïdors d'una formació valorada, entre la milícia reclutada la presència d'altres individus que practicaven l'ofici quirúrgic —cirurgians i molt sovint simples barbers— no era estranya, per bé que més o menys escadussera i gairebé sempre a títol personal, no estimulada pels organitzadors o comandants de l'exèrcit, i els soldats havien de pagar-se els serveis d'aquests cirurgians quan els necessitaven.

En els exèrcits més preparats, els combatents potser podien comptar amb un lloc a recer, protegit per carros i apartat de la línia de batalla, on tenir a l'abast aigua, vi, menjar i el més elemental material quirúrgic: benes i estopa. Allí podien guarir-se les ferides, rentar-les, refer-se'n i reposar. Per a aquestes accions, generalment havien de valdre's per ells mateixos o de la solidaritat entre ells —com s'exposa al capítol 173 del *Llibre dels fets*, amb la implicació directa del monarca—, de l'assistència de frares o de dones, més que no pas esperar la presència d'algun cirurgià o barber.

Frares i dones

Frares i dones solien ser els responsables, amb els propis mitjans, de fer front a la situació posterior a la batalla. Podien disposar de coneixements mèdics empírics més o menys rudimentaris, encara que no cal dir que valuosos en aquell context. Els cirurgians i els barbers que hi hagués a la milícia tampoc no tenien coneixements més enllà de l'empirisme, cosa que els va valer les crítiques radicals dels primers autors i traductors quirúrgics, com ara Guillem Corretger, traductor de l'important tractat de Teodoric Borgognoni (ca. 1302-1304).

Aquest és el panorama que devia donar-se en temps de Jaume I i que en res no és contradit per la imatge transmesa pel *Llibre dels fets*, tot i que convé tenir present -i no sempre es fa- que tant aquest tipus de textos com la documentació oficial conservada tenien objectius diferents dels que sovint ens vindrien de gust. Uns i altres són importants tant per les seves declaracions explícites com pels seus silencis. La crònica reial no aporta notícies sobre la presència de metges prop del monarca durant les seves campanyes militars, encara que suposem que, tant jueus com cristians -que després rebrien importants donacions al nou regne de València- l'hi acompanyaren. De fet, si el capítol 173 respira urgència i improvisació, la narració de la ferida de ballesta al cap del rei (capítol 266), tot i que no l'esmenta en cap moment, deixa entreveure la participació d'un cirurgià. D'altra banda, aquells indrets a recer on els ferits podien refer-se són els que al *Llibre dels fets* endevinem sota la denominació "host" i també, encara que per a ús del rei i de l'elit, "real".

El recurs a les dones o donzelles per al tractament del cavaller malalt o ferit, encara que difícil de documentar, no devia ser estrany, tant a la reraguarda dels exèrcits com en altres circumstàncies de la vida violenta d'aquells. Alguns testimonis escrits o iconogràfics i també algunes representacions literàries, com ara el *Lancelot* en prosa, així semblen provar-ho. Entre els clergues, a part dels frares mendicants que podien acompanyar els combatents, els monjos dels monestirs podien ser sol·licitats per tenir cura dels cavallers ferits, com il·lustra també el *Lancelot*, en una reminiscència d'una Europa sense creació intel·lectual ni assistència mèdica amb garanties més enllà dels recintes religiosos i més concretament monàstics.

Els ordes militars

Amb les croades sorgiren nous ordes religiosos i militars alhora, amb comeses relacionades amb les necessitats dels que acudien a Terra Santa, pelegrins o combatents. La protecció dels pelegrins, la defensa dels llocs que visitaven i l'assistència als pobres, els malalts i els ferits eren els seus objectius fonamentals. D'entre els nous ordes, els hospitalers s'especialitzaren en l'objectiu assistencial, i fundaren grans centres d'acollida a Jerusalem i a Acre, i més tard a Rodes i a Malta. L'altre gran orde, el dels templers, tenia objectius més militars que assistencials, però uns i altres, com a guerrers, posseïen aquells coneixements empírics que els permetien l'assistència sanitària mútua i, d'altra banda, es mostraren molt sensibles als sabers i a les maneres de fer de l'enemic musulmà en aquest àmbit.

Els àrabs, superiors intel·lectualment i pràctica, transmeteren coneixements, obres escrites i idees destinades a tenir una forta influència a l'Occident europeu, en part gràcies a l'activitat d'aquells monjos-soldats. Així, tot i la seva comesa prioritàriament

militar, a principis del segle XIV, en el moment de la dissolució de l'orde, els templers posseïen, als seus dominis catalans, alguns exponents importants d'aquests contactes culturals, entre ells la traducció catalana més antiga que tenim documentada del *Secretum secretorum*, i altra literatura tècnica relacionada amb els sabers mèdics i quirúrgics. Tot i que les notícies d'aquestes obres tècniques són posteriors a Jaume I, convé tenir present, a l'hora d'interpretar l'actuació del monarca en el capítol 173 del *Llibre dels fets*, el lloc on fou educat durant la seva joventut: el castell de Montsó, centre dels dominis de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó, que participà activament a la conquesta de València i hi rebé més tard importants donacions.

Bibliografia

Arnau de Vilanova, *Regimen Almarie (Regimen castra sequentium)*, ed. de Michael R. McVaugh, estudi introductori de Lluís Cifuentes i Michael R. McVaugh, dins Luis García Ballester, Michael R. McVaugh y Juan A. Paniagua (eds.), *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, vol. X-2, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1998.

Lluís Cifuentes i Comamala, *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)*, Tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1993 [ed. en microfítxes: Bellaterra, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1995].

Michael R. McVaugh, *Medicine Before the Plague: Practitioners and Their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Piers D. Mitchell, *Medicine in the Crusades: Warfare, Wounds and the Medieval Surgeon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Alain Mounier-Kuhn, *Chirurgie de guerre: le cas du Moyen Âge*, París, Economica, 2006.